

ДОСЛІДЖЕННЯ ВЛАСТИВОСТЕЙ НАПІВПРОВІДНИКА n -HfNiSn, ЛЕГОВАНОГО ДОНОРНОЮ ДОМІШКОЮ Cu

*Горинь А.¹, Ромака Л.¹, Стадник Ю.¹, Ромака В.²,
Пашкевич В.², Рокоманюк М.²*

¹Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна;

²Національний університет “Львівська політехніка”, м. Львів, Україна

e-mail: andriy.horyn@lnu.edu.ua

Для отримання нових термоелектричних матеріалів з високою ефективністю перетворення теплової енергії в електричну досліджено особливості структурних, електрокінетичних та енергетичних властивостей напівпровідникового твердого розчину HfNi_{1-x}Cu_xSn, отриманого легуванням фази пів-Гейслера n -HfNiSn (стр. тип MgAgAs, пр. група $F\bar{4}3m$ [1]) атомами Cu ($3d^{10}4s^1$) шляхом заміщення атомів Ni ($3d^84s^2$).

Попередні структурні дослідження фази пів-Гейслера HfNiSn засвідчили розупорядкування її кристалічної структури, що пов'язано з наявністю статистичної суміші атомів Hf та атомів Ni у позиції $4a$ [2]. У випадку часткового заміщення атомів Hf ($5d^26s^2$) атомами Ni ($3d^84s^2$) у структурі HfNiSn з'являються дефекти донорної природи (у Ni більше d -електронів), а в забороненій зоні генерується домішкова донорна зона («априорне» легування донорами [2]).

Розуміння просторового розташування атомів (або їхньої відсутності) у фазі пів-Гейслера HfNiSn є надзвичайно важливим при утворенні твердих розчинів заміщення на її основі. Наведені нижче результати дослідження нового напівпровідникового твердого розчину HfNi_{1-x}Cu_xSn, $x=0,01-0,07$, дають можливість, з одного боку, визначити умови синтезу матеріалів з максимальними значеннями термоелектричної добротності, а з іншого – вивчити особливості формування твердих розчинів на основі фази пів-Гейслера HfNiSn.

Зразки HfNi_{1-x}Cu_xSn, $x=0-0,10$, синтезовано шляхом сплавлення шихти вихідних компонентів в електродуговій печі в інертній атмосфері очищеного аргону з наступним гомогенізуючим відпалюванням упродовж 720 год за температури 1073 К. Для рентгенофазового аналізу масиви дифракційних даних отримано на порошковому дифрактометрі ДРОН 4 (Fe $K\alpha$ -випромінювання). Структурні характеристики зразків HfNi_{1-x}Cu_xSn розраховано з використанням програми WinCSD [3]. Контроль хімічного та фазового складу зразків проводили за допомогою енергодисперсійної рентгенівської спектроскопії (ЕДРС) (скануючий електронний мікроскоп Tescan Vega 3 LMU). Температурні і концентраційні залежності питомого електроопору (ρ) і коефіцієнта термо-ерс (α) відносно міді вимірювали в інтервалі температур $T=80-400$ К.

Мікрозондовий аналіз концентрації атомів на поверхні зразків HfNi_{1-x}Cu_xSn, $x=0-0,07$, визначив їхню відповідність вихідним складам шихти, а рентгенівський фазовий аналіз засвідчив відсутність слідів сторонніх фаз на дифрактограмах, крім основної фази (рис. 1, *a*), яка індексується у структурному типі MgAgAs [1]. Зважаючи на те, що атомний радіус Cu ($r_{Cu}=0,128$ нм) є більший, ніж Ni ($r_{Ni}=0,124$ нм), логічним є ріст значень періоду елементарної комірки $a(x)$ для HfNi_{1-x}Cu_xSn за концентрацій $x=0-0,07$ під час заміщення у позиції $4c$ атомів Ni на атоми Cu (рис. 1, *б*). Той факт, що за

концентрації $x > 0,07$ значення періоду комірки $a(x)$ зменшуються, може свідчити про межу розчинності атомів Cu.

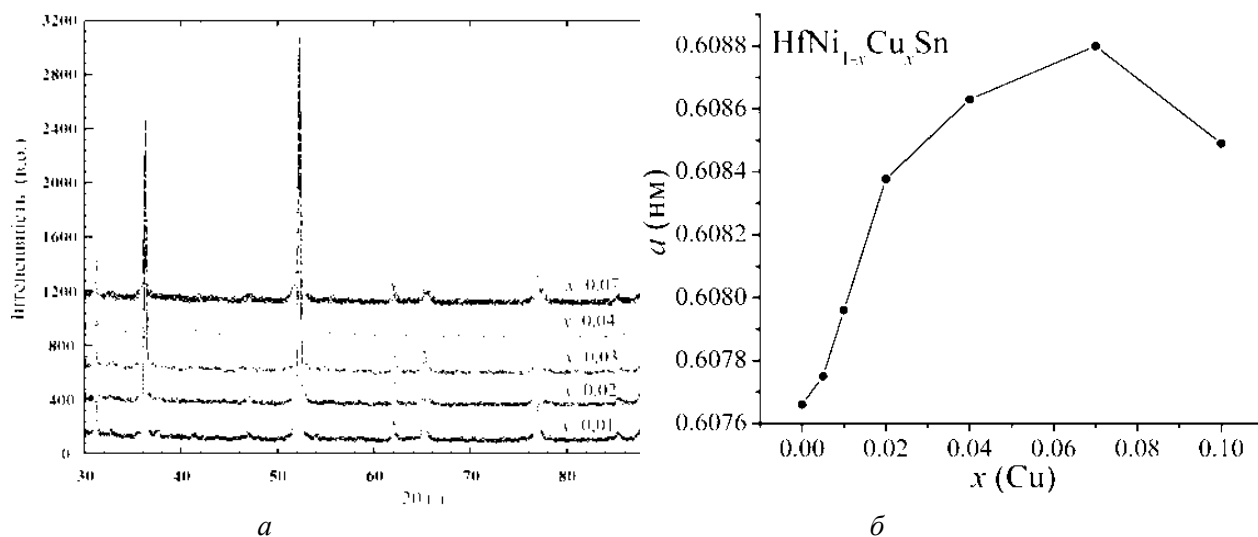

Рис. 1. Дифрактограми (а) та зміна значень періоду елементарної комірки $a(x)$ (б) зразків $\text{HfNi}_{1-x}\text{Cu}_x\text{Sn}$

Аналіз температурних залежностей $\ln(\rho(1/T, x))$ для $\text{HfNi}_{1-x}\text{Cu}_x\text{Sn}$ (рис. 2) показує, що за концентрацій $x=0$ та $x=0,005$ за низьких температур електропровідність напівпровідників визначають стрибки носіїв щодо локалізованих станів в околі енергії Фермі ϵ_F . Існування стрибкової ϵ_3^p провідності у напівпровідниках n -типу зі значною концентрацією донорів свідчить про їхню недостатність для перекриття хвильових функцій домішкових станів поблизу енергії Фермі ϵ_F та металізації провідності. І лише за концентрації $x=0,01$ на температурній залежності $\ln(\rho(1/T, x))$ для $\text{HfNi}_{1-x}\text{Cu}_x\text{Sn}$ немає низькотемпературної активаційної ділянки і механізм стрибкової ϵ_3^p -провідності не працює. У цих зразках за низьких температур значення питомого електроопору зростають з температурою (металічна провідність). Металізація низькотемпературної провідності для окремих зразків $\text{HfNi}_{1-x}\text{Cu}_x\text{Sn}$ свідчить про близькість енергії Фермі ϵ_F до зони провідності ϵ_C , що полегшує теплову іонізацію донорів та появу значної кількості вільних електронів. Тобто у зразку $\text{HfNi}_{0,99}\text{Cu}_{0,01}\text{Sn}$ за низьких температур є значна кількість іонізованих донорів, що приводить до перекриття хвильових функцій домішкових станів біля енергії Фермі ϵ_F . Причому домішкова донорна зона ще не перетинається із зоною провідності ϵ_C .

У зразках $\text{HfNi}_{1-x}\text{Cu}_x\text{Sn}$ за концентрацій $x=0,02-0,07$ немає високотемпературних активаційних ділянок на залежностях $\ln(\rho(1/T, x))$ (рис. 2), що вказує на переміщення рівня Фермі ϵ_F із забороненої зони ϵ_g у зону провідності ϵ_C . Тобто за концентрацій $x > 0,01$, коли рівень Фермі ϵ_F знайде у зону провідності ϵ_C , а значення питомого електроопору $\rho(T, x)$ зростають з температурою (рис. 2), визначальним у провідності напівпровідника є розсіювання електронів на фонах, а концентраційний ефект практично не працює.

Від'ємні значення коефіцієнта термо-ерс α твердого розчину $\text{HfNi}_{1-x}\text{Cu}_x\text{Sn}$, $x=0,01-0,07$ за усіх температур підтверджують, що електрони є основними носіями струму (рис. 3).

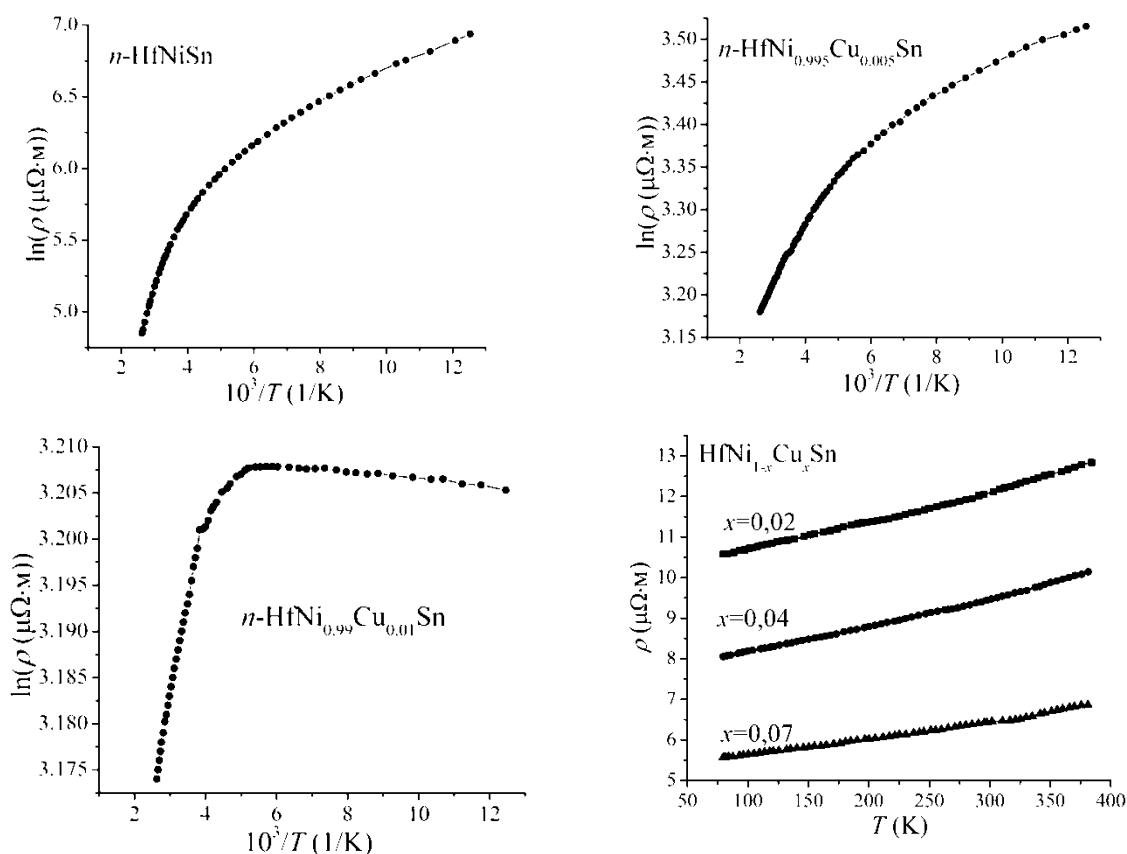

Рис. 2. Температурні залежності питомого електроопору ρ $\text{HfNi}_{1-x}\text{Cu}_x\text{Sn}$

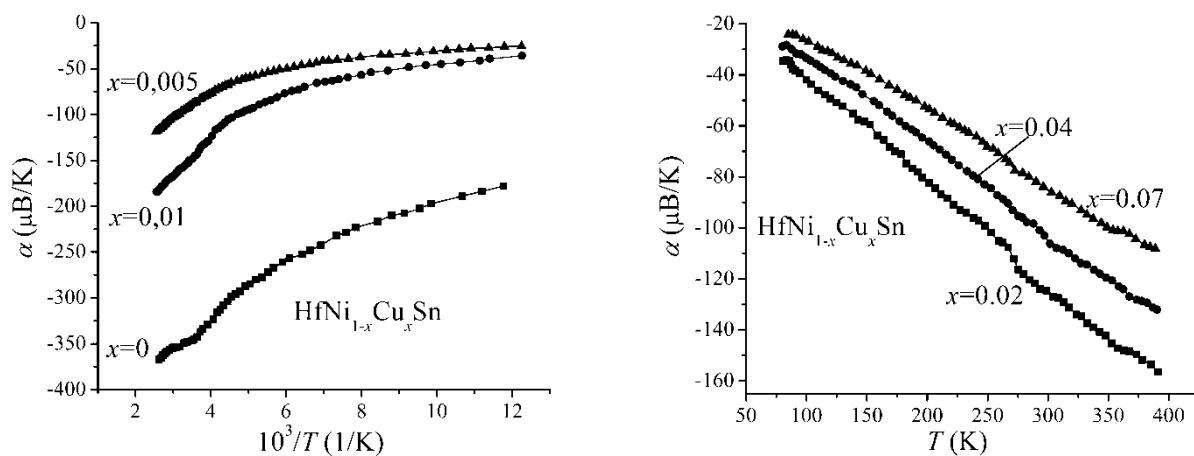

Рис. 3. Температурні залежності коефіцієнта термо-ерс α $\text{HfNi}_{1-x}\text{Cu}_x\text{Sn}$

Література:

1. Romaka V. V., Romaka L. P., Krayovskyy V. Ya., Stadnyk Yu. V. Stannides of rare earth and transition metals // Lviv Polytech. Univ. 2015. 221 p. ISBN 978-617-607-816-6. [in Ukrainian].
2. Romaka V. V., Rogl P., Romaka L. et al. Peculiarities of structural disorder in Zr- and Hf-containing Heusler and half-Heusler stannides // Intermetallics. 2013. Vol. 35. P. 45–52.
3. Akselrud L., Grin Yu. WinCSD: software package for crystallographic calculations (Version 4) // J. Appl. Cryst. 2014. Vol. 47. P. 803–805.

Робота виконана в рамках проекту НХ-010322 та за часткової підтримки Simons Foundation (№ 1037973).